

Att arbeta med Michelle Pavers

Vargbröder

En lärarhandledning

Baserad på ett projekt i Västernorrland 2012–2015

**Länsbiblioteket Västernorrland
Murberget Länsmuseum Västernorrland
Sollefteå, Örnsköldsvik och Kramfors kommun**

Text och foto: Sibylle Menzel Kühne & Eva Nordlinder
samt projektdeltagarna

Kontakt:
Länsbiblioteket Västernorrland
Regional Utveckling
Landstinget Västernorrland
881 85 HÄRNÖSAND
www.lvn.se/Utveckling/Kultur-och-bibliotek/Lansbiblioteket/

Inledning

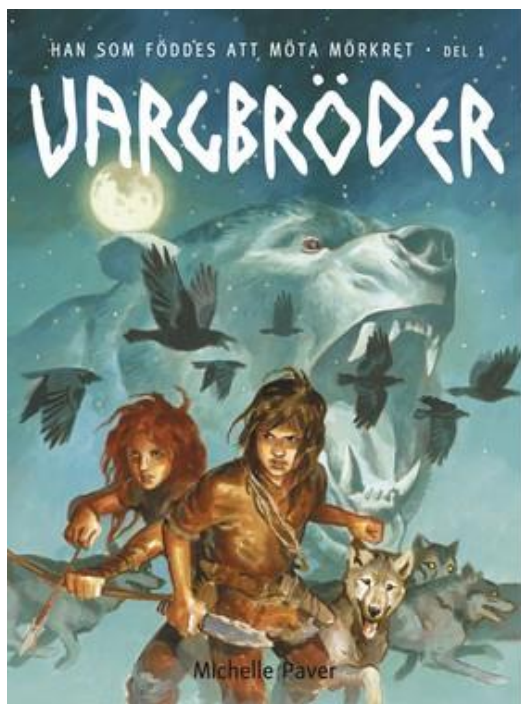
Barns och ungas försämrade läsförmåga har under ett antal år varit föremål både för oro och insatser från olika håll i samhället. Rapporter som PIRLS 2011 och PISA 2012 har hittills visat en entydigt nedåtgående trend när det gäller läsförståelse, och tyvärr gäller detta såväl pojkar som flickor. Folkbiblioteken har ända sedan de startade bedrivit olika typer av läsfrämjande verksamhet, ofta i samarbete med skola och förskola eftersom fler barn nås genom skolaktiviteter än genom fritidsklubbar och liknande.

Länsbiblioteket Västernorrland har lång erfarenhet av litteraturpedagogiska projekt, i huvudsak inriktade på metodutveckling som kan ge långsiktiga effekter. Länsbiblioteket har tidigare drivit flera framgångsrika projekt kring litteratur och läsfrämjande, och arbetar nu med att bygga vidare på metoderna. Samarbetet mellan Länsbiblioteket och Läns museet Västernorrland Murberget har också en lång historia genom olika projekt inom ABM (arkivbibliotek-museum) i länet. Murberget har i sin tur i många år arbetat framgångsrikt med olika pedagogiska metoder för att levandegöra historien och kulturarvet, som t ex tidsresor.

Ett samarbete kring bokserien *Vargbröder*, som kombinerar intresse för och kunskap om stenåldern med litteraturpedagogiska metoder, tedde sig följaktligen intressant och fruktbart. Projektplaneringen startade redan 2011 och ett pilotprojekt sjuöptes i Näsåker samma år. Huvudprojektet, finansierat av Statens kulturråd, pågick tre läsår: 2012/2013–2014/2015.

Bakgrund

Michelle Pavers böcker i serien *Vargbröder* (6 titlar 2004–2010 på Semic förlag) beskriver ett nordligt stenålderslandskap som kan ha hämtat sin förebild bl a från Ångermanland och Jämtland. Böckerna har nått enorm popularitet och har inspirerat många lässvaga barn till att bli bokslukare. I Bokjuryns där barn och unga röstar vann *Vargbröder* de år som ingen Harry Potter-bok utkom!

Michelle Pavers böcker bygger på grundliga arkeologiska kunskaper och research. Den nordliga stenålder som böckerna utspelar sig i är korrekt beskriven enligt arkeologiska specialister, vilket är ovanligt i barn- och ungdomslitteraturen.

Vargbröder förflyttar läsaren tusentals år tillbaka i tiden och ger läsaren en god inblick i hur livet på stenåldern kan ha sett ut. Michelle Paver har enligt egen uppgift varit i Glösa i Jämtland.

Hon har gjort god research på natur, växter och djur i nordliga områden. Det avspeglas i böckerna och ger dem trovärdighet i kombination med schamaner och andra mer fantasybetonade inslag som skapar spänning. Hennes research och bakgrund som arkeolog gör hennes böcker intressanta ur många aspekter, inte minst eftersom de går att sammankoppla med vår egen stenålder:

MICHELLE PAVER: RESEARCH IN JÄMTLAND

To write *OUTCAST*, the fourth book in the *CHRONICLES OF ANCIENT DARKNESS*, I needed to visit some lakes – so where better than in Sweden? To gain inspiration for Lake Axehead, I had a wonderful visit to Jämtland, staying in Östersund and exploring Lake Storsjön and the surrounding countryside.

I was lucky enough to hear elk bellowing as I wandered the springtime forest, and to find a whole clearing and dam system made by beavers. And on a particularly rainy, atmospheric day, I visited the beautiful Stone Age rock carvings at Glösa, near Krokom – which gave me the idea for the carvings at the magic spring in the story.

(se Pavers hemsida <http://www.michellepaver.com>)

Böckerna om *Vargbröder* har alltså en tydlig koppling till mellersta Norrland och Västernorrland, särskilt Sollefteå kommun där ett av världens största sammanhängande hållristningsområden (2300 bilder) finns vid Nämforsen i Näsåker.

Hållristning vid Nämforsen

Storyn

Kort sammanfattning av *Vargbröder*, del 1 – *Han som föddes att möta mörkret* (2004): Boken börjar med att Torak, 12 år, sitter vid sin döende fars sida. Fadern har blivit anfallen av en mystisk demonbjörn, och ber Torak söka upp Världsandens berg när han är borta. Torak blir ensam i världen – fadern och han har alltid levt utanför klangemenskapen. Han träffar en övergiven vargunge som blir hans följeslagare på färden. Vissa avsnitt är sedan skrivna ur vargungens perspektiv, och mycket handlar om relationen till djur och natur och respekten inför allt levande. Torak stöter ihop med människor från en annan klan och blir hotad till livet, men får en vän i flickan Renn. Det visar sig att det finns många hemligheter om hans bakgrund som fadern inte hann berätta, och Torak är utvald till att besegra demonerna...

Syfte och målsättningar med projektet

Syftet med projektet ”Vargbröder. Människa idag–igår” var att med draghjälp av en populär barn/ungdomsboksserie dels verka läsfrämjande, dels använda en text som utgångspunkt för tväramnespedagogik och estetiska lärprocesser. Projektet ville också utveckla barnens och pedagogernas förståelse för litteraturredidaktiska möjligheter i olika arbetsformer. Genom en historisk berättelse kan vårt liv idag belysas, i enlighet med Lgr -11:s uppmaning att satsa mer på historisk förståelse. Böckerna ger också underlag till behandling av viktiga frågor om främlingskap och tillhörighet, tro och vetande, språk och kommunikation samt hållbar utveckling.

De barn som deltog i projektet blev medvetna om det kulturarv som hällristningarna utgör. Genom att studera stenåldern skapas fördjupad förståelse för mänskliga villkor och vårt liv idag. Elevernas förståelse för frågor som centrum-periferi, främlingskap och utanförskap fördjupades men de fick även konkreta kunskaper som matlagning, olika djurarters liv, geografi och historia. Genom eget bildskapande lyftes vad som är viktigt för oss att avbilda idag, på samma sätt som på stenåldern – den egna identiteten får tydligare konturer, vilket är grunden för interkulturell förståelse.

Planering av projektet

På Näsåkers skola i Sollefteå kommun startade 2011 ett läsfrämjandeprojekt för elever i år 4–6 med utgångspunkt i serien *Vargbröder* och de unika hällristningar som finns i närområdet, på promenadavstånd från skolan. Arbetet skedde på initiativ av och som ett samarbete mellan Murberget, Länsmuseet Västernorrland och Länsbiblioteket Västernorrland.

Näsåkers skola har under mer än tio års tid deltagit i flera arkeologiska projekt och bl a funnit och undersökt länets äldsta daterade boplatser! Lärarna på skolan är alltså vana vid och intresserade av att arbeta i projektform. Skolan är också utvald av Riksantikvarieämbetet att ”adoptera ett framtidsminne”. Man har dock inte kopplat detta intresse till läsfrämjande eller litteraturpedagogik i organiserad form tidigare.

Arbetet utgår från läsning av böckerna i serien *Vargbröder* och olika litteraturpedagogiska metoder, men kom att innefatta alla skolämnen. Många estetiska lärprocesser involverades men även matematik, idrott, engelska och SO. Lärarna dokumenterade sitt arbete och de metoder som utvecklades i Näsåker kunde sedan användas i övriga skolor som deltog i projektet. Detta var en stor fördel, att verkamma lärare som testat metoderna kunde verka som inspiratörer för kommande projektdeltagare!

Genomförande

Det första läsåret som projektet genomfördes med medel från Kulturrådet, och med en anställd projektledare på 50 %, deltog ytterligare fyra skolor i Sollefteå kommun förutom Näsåkers skola, som då arbetade med *Vargbröder* för andra året. Eleverna gick huvudsakligen i årskurs 5, även om vissa skolor även inkluderade fyror och sexor (t ex skolor med B-form). År två arbetade skolor i Örnsköldsviks kommun med metoden och år tre Kramfors kommun. I Kramfors deltog även särskolan årskurs 4–9. Sammanlagt nåddes ca 20 klasser.

Projektets stomme utgjordes av inspirationsdagar, handledningsbesök och kontinuerlig kontakt med deltagande pedagoger och klasser. Den yttre ramen för projektet såg ut på följande sätt:

- Information till rektorer och bibliotekschefer
- Inbjudan till kommunerna, pedagoger och skolbibliotekarier, som fick anmäla intresse
- Inspirationsdag för pedagoger och bibliotekarier
- Arkeologisk och litteraturpedagogisk fortbildningsdag för pedagoger och bibliotekarier
- Besök på Murberget Länsmuseum Västernorrland för alla klasser (bussresa från hemorten) med guidning i forntidsutställningen
- Utedag med arkeolog i skolans närområde för alla klasser
- Aktivt tväramnespedagogiskt arbete på deltagande skolor under hela läsåret
- Besök av musikhandledare i alla klasser
- Tillgång till valfri extern pedagog, t ex drama- eller filmpedagog
- Avslutande gemensamt klanmöte vid Nämforsen i Näsåker varje år i maj

Grundläggande arkeologisk översikt

Vid de inledande inspirationsdagarna fick pedagoger och bibliotekarier höra en föreläsning om grundläggande arkeologi med koppling till Västernorrland och Vargbröder. De tre olika föreläsarna Margareta Bergvall, Murberget Länsmuseum Västernorrland, Maria Nordlund, Murberget och Cia Andersson, Örnsköldsviks museum hade olika infallsvinklar på ämnet, och presentationerna kompletterar därför varandra. Nedanstående text är en sammanställning av de tre.

Stenålder i Västernorrland och fakta i bokserien

Utställningen Ice Age Art på British Museum visade föremål som var mellan 40 000 och 20 000 år gamla – fantastiska föremål som Venus från Willendorff men också taniga smågudinnor från Ukraina. Den här tiden och de här föremålen visar ”the origin of human mind”, den kreativa konstnärliga människan blir synlig genom fynden och grottmålningar. Traditionen med att avbilda storvilt finns också här, i form av hällristningar och hällmålningar. Men hos oss i Västernorrland fanns inte människor förrän ca 7000 f Kr.

Landskapet här har genomgått stora förändringar från Istiden och framåt. Landhöjningen och klimatförändringar har påverkat mycket. När isen smälte flyttade människor in från olika håll, öst, väst, söder och norr, det fanns en öppenhet för olika kulturer. Under Litorinahavets första tid var havet saltare och varmare, det fanns mängder av fisk och säl. Av de ben som hittats på undersökta boplatser vid den här tiden är ca 90 % sälben. Vargbröder med Torak, Renn och Fa utspelar sig i en tid motsvarande vår mesolitiska tid, dvs mellanstenåldern. Paleolitikum finns inte här, eftersom all mark var täckt av den 3 km tjocka inlandsisen eller vatten fram till ca 7–8000 f Kr. de tidigaste boplatserna ligger högt, ca 190–200 m ö h. Mesolitikum utmärks av att det inte fanns keramik, man odlade inte och man levde ett kringströvande liv där man alternerade mellan olika boplatser. Jakt och fiske var det man levde av.

Det har levt människor här i över 8 000 år. I Näsåker i Sollefteå kommun har vi gjort en spännande resa då vi tillsammans med skolan gick till Snickerstensmon och hittade spår av stenåldersplats från 6400 f Kr – den äldsta kända boplatserna i länet. Snickerstensmon betyder tillsnickrade stenar och platsen ligger idag 210 m ö h. En gång i världen var det Ancylussjöns strand, men 6 450 f Kr låg det saltare Litorinahavets stränder som låg i närheten. Vid platsen fanns då en lagun och en skärgård av öar. Här var både bra fiske och förutsättningar för jakt.

De som levde där för 8 000 år sedan bodde alltså ganska nära havet som sträckte sig som en havsvik upp i nuvarande Ångermanälven. De var samlare, jägare, en grupp människor som höll ihop och rörde sig i landskapet med årscyklar. I vår förhistoria var större delen samlare och jägare, precis som i Vargbröder. Idag hittar vi spår efter dem i form av föremål som stenyxor, pilspetsar mm. Deras boplatser är sällan synliga ovan jord men strax under gräset kan man hitta kol, brända ben och skärvsten som är rester efter deras matlagning. Fångstgropar är vanliga fornlämningar som kan vara från stenåldern och använda in på 1800-talet. Stenåldersgravar väldigt få. En grav är de levandes handling

I Kramfors kommun finns stenåldersboplatser i bl a Överveda och Tunsjön. Boplatser ligger alltid vid en strand – hav, sjö eller älv. De äldre boplatserna som ligger 120–190 m ö h ligger ofta ligger i ett sadelläge och har en skyddande bergknalle eller brant på en sida. Man kan ibland hitta redskap, t ex skrapor av kvarts. Brända ben, dvs måltidsrester, och skörbrända redskap från matlagningen kan också finnas. De gamla, tidigare strandbundna boplatserna ligger högt upp idag tack vare landhöjningen. De är svåra att hitta om det inte har gjorts en vägs kärning. Man kan också hitta dem på kalhyggen i skogsmaskinens spår, eller i markberedningsspår där vegetationsskiktet har skadats.

Norrlands forntid av Evert Baudou är ett bra material att arbeta med. Han skriver bl a om Norrlands blomstringstid, perioden mellan ca 4200 och 2000 f Kr. Då verkar norrländsk stenålder ha varit stark och självständig. Redskap av det inhemska materialet skiffer dominerar. Under den här tiden tillverkades också T-formiga redskap, ett redskap/föremål som i stort sett endast finns på den norra sidan av Ångermanälvens mynningsområde. Framför allt hittas de T-formiga redskapen i Överveda, i Nordingrå, Skog och Nora socknar. Kramfors Kommun är ett centralområde för detta mystiska redskap som antagligen var ett multiverktyg och/eller en amulett. Det T-formade redskapet kan ha använts för att skrapa fiskskinn och fågelskinn, vilket innebar att det var ett kvinnoredskap. Fågelskinn med dun inåt användes till spädbarn och gör så i Alaska och på Grönland än idag.

T-formigt redskap i Murbergets samlingar (nr M4121)

Redskapet som du ser på bilden är ett mycket vackert exemplar som är hittat i Grundsunda, Örnsköldsviks kommun. Den ena av tvärrarmarna är slipad som en hand med fem fingrar, den andra med en ändknopp, den vertikala armen avslutas som en mejsel. Man har hittat drygt 50 T-formade redskap i området från Medelpad och upp till Norrbotten. De flesta har hittats i Ångermanland och framförallt i Nordingrå socken vid Överveda. (Text och bild från Murbergets webbplats)

I Nämforsen finns 2300 figurer ristade/uthuggna i de horisontella klipporna vid forsens. Man har också hittat många nya hållmålningar på lodräta klippväggar de senaste 10-15 åren i Ångermanland. Det finns alltså både hållristningar och hållmålningar i länet. Hållbilder finns över hela det nordliga Taigaområdet. Alta i Norge är det största, det är också ett världsarv. I Finland finns endast hållmålningar, inte ristningar. Vid Nämforsen har man samlats från stora områden vid tiden då laxen går upp i älven på försommaren. Då fanns både gott om mat och sommarkvällarna var ljusa och varma. Den dånande forsens var ett ljud med en enorm ljudstyrka. Det påverkade säkert schamanen som satte sig i trans vid olika ceremonier då man ville kommunicera med andarna. Att knacka in bilder i hållarna kan ha varit en del av den kommunikationen.

Vid en utgrävning av Bjästamon i Örnsköldsviks kommun fann man mängder av material från en stenåldersboplat. Man fann en kultur som levde på fisk och säl. Man kan syra grönsaker i

sälfett! Rödockra verkar ha varit en väsentlig färg i kulturen, användes den i heligt hus? Fanns det en tillverkning av rödockra i området? Varför hade man rödockra i kläder? Rödockra utstrött över grav? Man har inte hittat många gravar, men de döda kanske inte begravdes i jorden eftersom man hade en "havskultur"? Byggnaderna på Bjästamon var rejäla med pelare som höll upp taket, eldstäder som visat var "köket" varit, stora gropar i backen till kylförvaring av mat. Ben bevaras bra om det har blivit bränt! Då kan man se vad man åt på stenåldern.

Arkeologer idag gör en massa tekniska rapporter efter utgrävningar i samband med t ex byggen. Men rapporterna säger inte så mycket om själva livet i forntiden. Det är viktigt att inte tappa den andra biten som fascinerar i t ex böcker där man funderar över människor förr, var de suttit, bott osv, uppleva och se landskap runt omkring, hitta fornlämningar. Forntiden ligger ju strax under våra fötter!

Det som förenar arkeologi och fantasy är nyfikenheten på andra världar. Utifrån Vargbröder kan man arbeta med forntid och förståelse av andra kulturer, och Paver skildrar stenåldern på ett både korrekt och övertygande sätt. Den stora hjärtefrågan är att alla människor genom tider och kulturer är intelligenta – stenålderslivet krävde stora kunskaper!

Sök i det egna närområdet

Via **Fornsök** får man fram digitala kartor på alla kända fornlämningar.

<http://www.raa.se/hitta-information/fornsok-fmis/>

Hembygdsgårdarna kan ofta ha fornsaker från närområdet i sina samlingar.

Teman

Vargbröder-böckerna innehåller en mängd fruktbara teman att arbeta med i skolan. Alla ämnen kan involveras, från matematik till värdegrundsarbete. De viktigaste temana som projektet i Västernorrland arbetade med var:

- **Identitet** – vad avbildade man på stenåldern i hållbilderna – vad avbildar vi nu för att bli ihågkomna? T ex i sociala medier.
- **Främlingskap** – att komma utifrån och hitta ett nytt sammanhang
- **Tro och vetande** – schamanism och magi kontra vetenskap, olika religioner
- **Kust/inland eller centrum/periferi**
- **Genusperspektiv** – Torak och Renn
- **Språk och kommunikation** (ordlös mellan människorna och vargungen)
- **Hållbar utveckling** – respekt för naturen
- **Förr och nu, levnadsmönster**
- **Värdegrundsfrågor**

Metoder

Alla aktiviteter som beskrivs nedan har genomförts av elever och pedagoger i de tre projektkommunerna – Sollefteå, Örnsköldsvik och Kramfors. Projektet pågick i sammanlagt tre år och riktade sig huvudsakligen till år 5, men även elever i år 4 och 6 deltog, samt särskolan år 4–9. Dessa metoder går givetvis att tillämpa på all litteratur! För att visa att arbetet stämmer väl överens med skolornas måluppfyllelse anknyts till kursplanen i varje ämne.

Inledning

Börja gärna med en gemensam *Mind Map*. *Vad vet vi om stenåldern? Vad vet vi om livet på stenåldern?* Reflektera över förkunskaperna som ni kom fram till, vilket kan vara allt ifrån klimat, djur och jakt till kläder och mat med mera. Titta gärna på en film om stenåldern, t ex *I stenålderns tid*. Ett intro på ca 3 min:

<http://www.youtube.com/watch?v=saU8oHD0Fo0>

Eller *Stenålder till Vikingatid. Stone Age To Viking Age*:

<https://www.youtube.com/watch?v=6zr1GIYQ4Zc>

Högläsning

Arbetet med Vargbröder kan med fördel starta med högläsning, eftersom boken är ganska avancerad för elever på mellanstadiet. Alla kan individuellt välja hur man vill följa med – en del ritar något, medan andra vill ha boken framför sig och följa med i texten, och några kanske bara lyssnar. Efter högläsningen kan man reflektera över språket, svåra ord och begrepp, koppla ordklasser till grammatik eller träna skrivandet – t ex skriva några rader efter varje högläsning.

Om man vill kan man börja eller sluta med en liten film som utgör ett intro till boken:

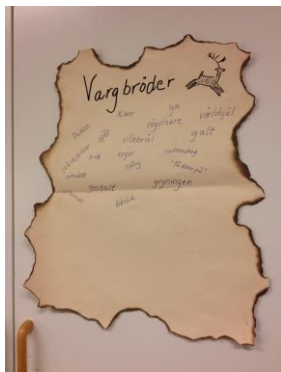
<https://www.youtube.com/watch?v=i-yempuCbGw&list=PLfSx3KV1ZtWHtCE3fyAfy4nO-py0LMDu0>

Svenska

Enligt kursplanen ska eleverna i ämnet svenska ”ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att

- formulera sig och kommunicera i tal och skrift
- läsa och analysera skönlitteratur och andra texter för olika syften och
- söka information från olika källor och värdera dessa.” (Skolverket)

En stor del av arbetet med Vargbröder landade givetvis inom svenskämnet, eftersom ett viktigt syfte med projektet var att stärka läsförståelsen. Lärarna arbetade med olika vedertagna metoder, som att sammanfatta, göra förutsägelser och reda ut begrepp och svåra ord (se nedan). Många använde också Vargbröder-texten som grund när man skulle ta upp grammatiska begrepp eller genrer. Grundtanken var att utgå från Vargbröder på så många områden som möjligt för att skapa en helhet i undervisningen. Många skrev också brev till huvudpersonerna och skrev egna stenåldersberättelser. Även att välja ut scener och göra en dramatisering av dem bidrar till ökad läsförståelse.

Ordlista: Efter högläsningen kan man lista svåra ord på ett stort brunt gammeldags papper och sätta upp på lämplig plats i klassrummet för påfyllning. Gör gärna kanterna ojämna och lite ”brända” för ett ålderdomligt utseende!

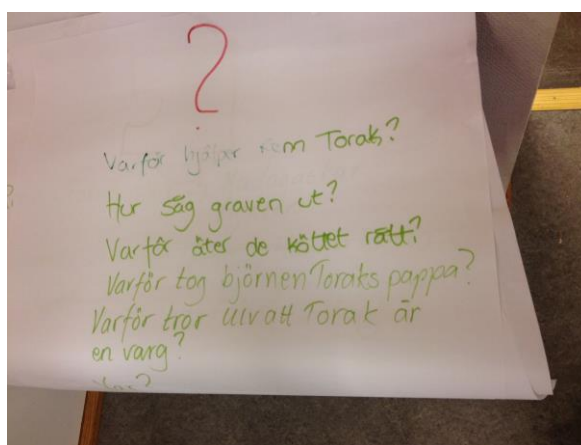
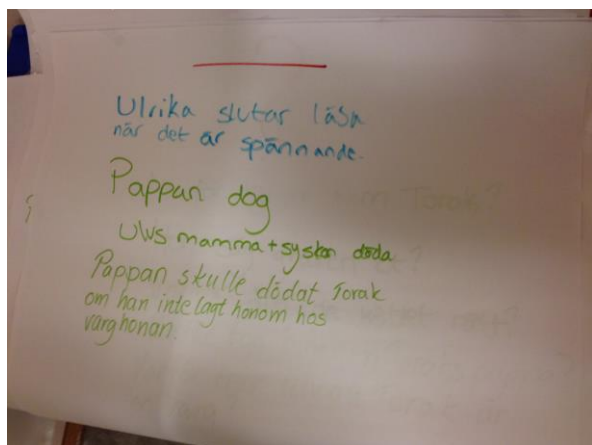

Boksamtal

En del i arbetet som biblioteken kopplades in på var att genomföra boksamtal kring texten. Alla pedagoger och bibliotekspersonal fick fortbildning i Aidan Chambers metod för boksamtal. Aidan Chambers själv besökte länet tidigt i projektet tillsammans med sin översättare Katarina Kuick, och hon höll senare ytterligare en dags fortbildning för alla intresserade. Metoden går i korthet ut på att man utan krav på ”rätt svar” listar saker man tyckt om i boken, saker man inte gillade, konstigheter och sådant man inte förstod samt kopplingar och mönster man tycker sig se. Detta arbetssätt ger en stimulerande ingång till att diskutera texten – ofta dyker samma saker upp på flera olika punkter, vilket tyder på att de engagerat läsaren. Då börjar man lämpligen diskussionen där. Dela gärna upp boken i flera delar. Samtalen går bättre ju mer man övar!

Se Aidan Chambers: *Böcker inom och omkring oss*, Gilla böcker 2014.

Så här kunde det se ut när en bibliotekarie haft boksamtal med en klass:

Notera att eleverna är mest missnöjda med att "Ulrika slutar läsa när det är spännande"!

Antecknat från ett boksamtal med barnbibliotekarie i Nordingrå skola, Kramfors kommun: Något eleverna uppfattade som spännande var Ulfs tankar i boken – att man fick följa en vargs medvetande. De tyckte att det var sorgligt och hemskt när någon dog, men samtidigt höjde det spänningen i boken. Varför tog björnen Toraks pappa? var en viktig fråga som kom upp, och som inte riktigt får något svar i första boken. Eleverna diskuterade också den mystiska sjukdom som breder ut sig i bok 2. De hade egna teorier om att det kanske var Torak som förde smittan vidare, att björnen kanske var galen och smittad o s v.

Eget skrivande

Individuellt

Skriv ett brev till huvudpersonen i Vargbröder. Skriv ett vykort till ditt barnbarn om 50 år och berätta vad du gjorde i skolan när du var barn!

Grupp

Skriv i mindre grupper en egen stenåldersberättelse med inspiration från Vargbröder. Skapa bakgrunder till berättelsen, skapa figurer i papper, lera och datorer (ta hjälp av bildlärare och eller annan ämneskunnig en dag för att inspireras) Fota sedan miljöerna och figurerna till gruppernas berättelser själva. Allt kan bearbetas av eleverna själva i Photostory.

Grupperna skriver ett manus till berättelsen och spelar sedan in berättarröster till animeringen

Ta gärna hjälp av bildlärare och eller konstnär för att inspireras en hel dag till bakgrunder för animeringar

Bjud sedan in föräldrar till en "Stenåldersfilmkväll" och berätta om ert arbete med stenåldersberättelserna och titta tillsammans på animeringarna.

Teater/dramatisering

Välj en eller flera scener ur boken och arbeta fram en dramatisering. Skriv eget manus. Skapa scenografi, kostymer och rekvisita till dramatiseringen (slöjden kan med fördel integreras). Spela upp för fadderklasser, hela skolan, föräldrar, allmänheten...

- Välja starka scener
- Manusskrivande
- Scenografi
- Kostym/rekvisita
- Ljus/ljud

I Näsåker användes elevens val-tid till att sätta upp en Vargbröder-föreställning. Eleverna valde ut tre scener ur del 2, skrev eget manus och tillverkade rekvisita. Det fanns många viljor men alla fick vara kreativa. Eleverna uppförde två föreställningar för skolan på dagtid och en öppen kvällsföreställning. Alla var mycket nöjda och stolta, de växte med uppgiften och kom in i en annan roll!

Bilder från Näsåkers skolas Vargbröder-föreställning

SO – historia, samhällskunskap, geografi, religion

I ämnet historia ska eleverna enligt kursplanen ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att ”använda en historisk referensram som innefattar olika tolkningar av tidsperioder, händelser, gestalter, kulturmöten och utvecklingslinjer”. I ämnet geografi handlar det om att ”analysera hur naturens egna processer och människors verksamheter formar och förändrar livsmiljöer” samt att ”utforska och analysera samspel mellan människa, samhälle och natur”. Kursmål för religionskunskap är bland annat att ”reflektera över livsfrågor och sin egen och andras identitet”, medan samhällskunskap är bland annat handlar om att ”reflektera över hur individer och samhällen formas, förändras och samverkar”.

Här finns självklart ett rikt material att arbeta med i Vargbröder-böckerna – inte minst själva stenåldern. Hur levde man på stenåldern? Hur såg vårt landskap ut då jämfört med nu? Hur levde man i förhållande till djur och natur? Miljö och hållbar utveckling är viktiga teman i

Vargbröder. Toraks respekt för naturen och de djur han tvingas döda för att överleva kan vara en förebild för dagens barn och unga.

När det gäller lokal historia kan man förstås arbeta med kartor och leta efter egna fornminnen i närområdet (anlita gärna en arkeolog).

Biologi

I ämnet biologi är ekologisk hållbarhet ett viktigt tema, vilket finns i stor utsträckning i Vargbröder. Det finns även många tillfällen till mer praktisk kunskap.

Prata om olika växter i boken och nutid. Gå ut i naturen och samla växter, bär, svampar och rötter och jämför med boken. Hur använder Torak olika växter t ex som läkemedel? I boken har Torak en stark relation till träden – vilka träd är bäst för att bygga vindskydd? Vad symboliserar olika trädslag? Med lite tur kan man hitta björnsplinning! Dissekera och kontrollera innehåll och konsistens – vad äter björnar? I bok två drabbas Korpklanen av en mystisk sjukdom. Vad kan det ha varit? Jämför med sjukdomar och epidemier av idag.

Kanske har någon i klassen jägare i slakten? Det är spännande att titta på skinn och benrester! I Kalknäs skola i Sollefteå kommun fick barnen till och med möjlighet att bereda ett pinfärskt bäverskinn! Att skrapa skinn med sked var en erfarenhet som de sent kommer att glömma.

Några klasser, bl a sarskolan, satsade på att forska om vargar och björnar. Finns det möjlighet kan man besöka Orsa björnpark eller något närbeläget zoo och titta på björnar och vargar!

Modellbygge med matematik i samarbete med slöjd

Diskutera tillsammans utifrån en scen/ett kapitel och fundera (gör en mind map med egna tankar) där ni skriver hur allt ser ut, fundera på miljöer och på hur ni skulle vilja skapa en modell utifrån det. Arbeta i mindre grupper med olika ansvarsområden. Vad ska vara med? Hur ser ryggsäcken ut? Hur ser Ulv ut? Hur ser Torak och Renn ut? Vilka känslor finns i boken? Hur stora ska figurerna vara? Hur stor ska verktygen vara? Går det att göra allt skalenligt eller måste man tänka om?

Varje moment görs i samråd i den lilla gruppen, hur går vi vidare? En estetisk lärprocess! Gruppen bestämde sig för att göra en modell av Världsandens berg.

Materialtips:

papper, tapetklister, hönsnät, träbitar, päls och skinnbitar, ståltråd. Använd ståltråd för att göra stommen till ”människor”, som kan kläs med skinnkläder. Gör ansikten av lera. Tillverka en björn och varg (Ulv) i trä. När er modell är klar fundera vidare hur den kan användas. Gör en utställning eller skänk den till en förskola i närheten – de kan återanvända modellen som grotta, garage, eller liknande.

Matematiklektionerna kan också användas till att göra ritningar till kulisser och räkna ut proportioner till en eventuell teateruppsättning.

Bild

Genom undervisningen i ämnet bild ska eleverna enligt Skolverkets kursplan ”ges förutsättningar att utveckla sin förmåga att

- kommunicera med bilder för att uttrycka budskap,
- skapa bilder med digitala och hantverksmässiga tekniker och verktyg samt med olika material
- undersöka och presentera olika ämnesområden med bilder och
- analysera historiska och samtida bilders uttryck, innehåll och funktioner.”

Många skolor använde bildskapande på olika sätt för att skapa en fördjupad förståelse för berättelsen, t ex:

- Rita bilder på olika händelser och miljöer i anslutning till högläsningen, skriv gärna en mening till bilden. Lärarkommentar: ”Eleverna fick berätta för mig hur deras bilder i huvudet såg ut innan de ritade, de använde många känslord och jag förstod att de kunde leva sig in i berättelsen på ett bra sätt, identifiera sig med Renn & Torak.”
- Lägg allas bilder i kronologisk ordning och diskutera bokens handling och dramaturgi.

- Gör en egen hållmålning med ett motiv som du vill bevara och förmedla till eftervärlden. Vad är viktigt för oss idag? Hur vill vi visa upp vår samtid för människor om 4000 år? I samband med detta passar det bra att diskutera Instagram, Facebook och andra sociala medier – hur framställer vi oss i dem? Börja med att titta på hållmålningar/hällristningar från stenåldern, vad avbildade man?
- Animeringar, gjort bakgrunder, figurer i papp/lera/dator till stenåldersberättelserna

Nya hållbilder

Material:

- Grövre papper A4
- Oljekritor i jordfärger, gul/orange, brun, röd, svart
- Svart vattenfärg
- Penslar

Metod:

Måla en egen hållbild med oljekritor på ett papper, ta sedan lite svart vattenfärg och mycket vatten och måla över hela bilden, knövla ihop papperet försiktigt inåt till en boll (när papperet torkar ger det en känsla av sten), vik ut papperet igen och häng på tork med klädnyppa.

Denna metod användes av Murbergets pedagoger och barnen på klanmötet

Gemensam hällbild

Material:

- Stort tygstycke/lakan gärna grått (det blir stenlikt)
- Röd/svart/brun/vit vattenbaserad färg
- Penslar
- Förkläden
- Stort bord att lägga tyget på

Metod:

Börja med att stänka färg på tyget. När det känns tillräckligt med stänk övergår man till att måla en individuell hällmålning på valfri plats på tyget. Detta görs i mindre grupper om 3–5 personer beroende på hur stort tygstycket är. Byt grupper efter ca 5 min. Några grupper kommer att stänka och några kommer att måla hällmålning. Låt torka och en fantastisk hällmålning har just skapats!

Arbeta med lera

Material:

Lera ca 1 kg till var och en (stengodslera röd, gul och vit)

Förkläden

Var och en behöver en platta i trä/plast eller bakplåtspapper att arbeta med leran på

Metod:

Dela lerbiten i två bitar

1) Forma scener/personer ur boken, låt lufttorka.

2) Fundera över vad du skulle vilja förmedla till eftervärlden från vår tid idag!

Gör en egen hällristning genom att platta ut leran och rista in detta

Låt lufttorka!

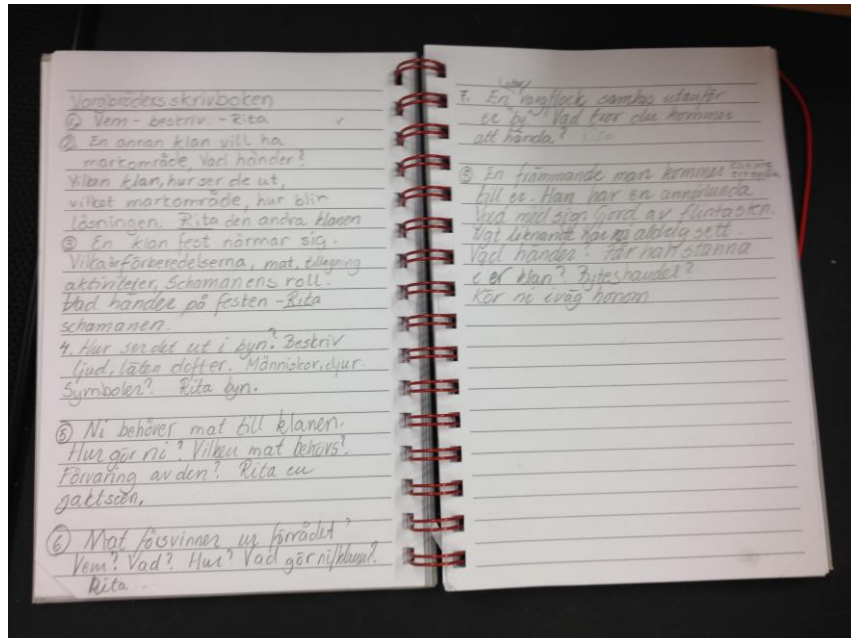

Hela boken i bild

Sekvensskrivning med inspiration av "Rymdresan" i ämnet svenska.
Av Ulrika Olsson, Nordingrå skola.

- 1) Välj en figur/gestalt ur Vargbröder – beskriv – rita
- 2) En annan klan vill ha markområde, vad händer? Vilken klan, hur ser det ut, vilket markområde, hur blir lösningen? Rita den andra klanen.
- 3) En klanfest närmar sig – vilka förberedelser behövs? T ex matlagning, aktiviteter, schamanens roll. Vad händer på festen? Rita schamanen.
- 4) Hur ser det ut i byn? Beskriv ljud, läten, dofter, människor, djur, symboler. Rita byn.
- 5) Ni behöver mat till klanen, hur gör ni? Vilken mat behövs? Förvaring av den? Rita en jaktscen.
- 6) Mat försvinner ur förrådet! Vem? Vad? Hur? Vad gör ni i klanen? Rita!
- 7) En vargflock samlas utanför er by, vad tror du kommer att hända? Rita.
- 8) En främmande man kommer till er. Han har en annorlunda yxa med sig, gjord av flinta. Något liknande har ni aldrig sett! Vad händer? Får han stanna i er klan? Byteshandel? Kör ni iväg honom?

Musik

Eftersom projektledaren Sibylle Menzel Kühne även är utbildad musikhandledare fick alla deltagande klasser en workshop kring stenålderns ljud och rytmer – kanske ljud från vatten, stenar, vind, eld, oväder, skogen eller vilda djur. Detta stämmer väl med kursplanens mål att ”skapa musik samt gestalta och kommunicera egna musikaliska tankar och idéer, och analysera och samtala om musikens uttryck i olika sociala, kulturella och historiska sammanhang”.

Musik och ljud på stenåldern

Börja med att titta på en shamantrumma, prata om skinn och senor!

Lyssna till en shamantrumma Dob Dal-Drum song:

<https://www.youtube.com/watch?v=UbBGGYV4RTM>

Titta på renar på internet <https://www.youtube.com/watch?v=yeq0P8kK0j8>

Titta på älgar på internet <https://www.youtube.com/watch?v=FIHfcB0uF14>

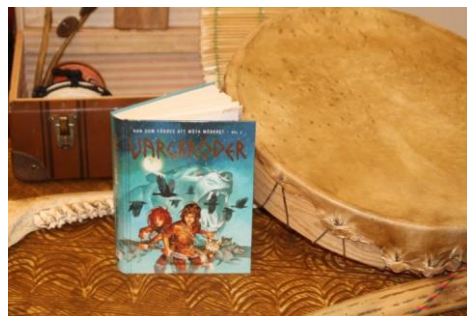
Titta gärna på benflöjter <http://benflojt.se/?page=317>

Lyssna till benflöjter <https://www.youtube.com/watch?v=hMy40pYdP4c>

Lyssna och titta på ylande vargar <https://www.youtube.com/watch?v=SwqxEYfNH6Y>

Ordlek blir rapp med ord ur Vargbröder

Förbered små lappar med ord ur ett eller flera kapitel som ni läst. Be någon dra ca 8 ord och läsa upp dessa. Skriv tillsammans fyra rader av dessa ord i en puls av fyra slag utifrån de ord som nu finns. Läs raderna tillsammans gärna med stöd av en trumma som håller pulsen. Bestäm två ord ni ska förstärka, stryk under dessa och läs igen, arbeta med dynamik starkt/svagt, överdriv gärna! Jämför: blev det skillnad? vad hände? förändrades känslan?

Dela in alla i mindre grupper, alla drar två lappar var och grupperna göra egna ramsor/rappar på samma sätt som ovan. Tips: Om man önskar säga samma mening två gånger går det fint att göra repristecken. Alla grupper presenterar sina ramsor/rappar. Läs sedan ALLA samtidigt, bestäm inom grupperna vilka ord som ska förstärkas. Det blir nu ett kluster av olika förstärkta ord! Oändliga möjligheter att utveckla och arrangera då man bestämmer ett mönster som kan spelas in och användas som en rytmatta till en presentation av en text/ord ur Vargbröder. Och på så sätt får man en fördjupad förståelse för berättelsen.

Il: Shamanen i storskogen:ll Il: Kämpar mot huggormen:ll
Il: Oskyddad mot elden:ll Il: Blod Röd :ll
Text: Schamanerna: Fanny, Saga, Marie, Filip åk 5

Musiklärare deltog i ett livfullt pass, där många hade idéer och inspirerade varandra. Som avslutning släcktes alla lampor och det användes ljudeffekter från ett elpiano och trumset. Alla stod i ring och sa sina ramsor/ rappar samtidigt, förstärkningar lades till och några i varje grupp satte sig i mitten för att lyssna. Alla fick lyssna och det blev en väldigt effektfull upplevelse!

Utveckla ljudillustrationer

Man kan använda sig av vatten i hinkar, små och stora stenar, stora tjocka pappersark som skakas blir häftigt ovädersljud. Här kan alla vara kreativa och fundera på hur man kan göra de olika ljuden. Nästa steg kan vara att man involverar musiklärare och kan få möjlighet att testa ljuden på olika instrument, eller digitalt och göra en rapp utifrån text/ord i boken

Tillverka egna trummor:

Material: Papprör från fabrik, golvfirma el dyl. Getskinn från www.lutfisken.se samt kantband.

Måla rören och låt torka någon dag. Slipa försiktig runt kanten där skinnet ska sitta. Blöt skinnet ca 10 min,

krama ur, lägg det över ena sidan på röret, spänn hårt och skjut fast med häftpistol. När skinnet har torkat limmas ett kantband över skinnkanten som annars blir väldigt vass. Använd de egna tillverkade trummorna och spela till ramsorna/rapparna, spela upp för fadderklasser/föräldrar/musikcafé

Tillverka Brummare/vinare

Material: Tunt träslag i lämplig storlek ca 15x3 cm, snöre, samt mindre knivar (slöjdnivar) och sandpapper

När brummaren snurras runt i luften uppstår ett vinande, brummande ljud – ett enkelt instrument.

Drama

Drama är ett fantastiskt verktyg till förståelse och fördjupning av en text. Att själv få gestalt a känslor, begrepp, bilder och scener är ett sätt att göra texten till sin. I drama finns olika tekniker och tillvägagångssätt, alltifrån att göra enskilda övningar i anslutning till det man just läst, till att bygga upp ett drama där ledaren tar en aktiv roll tillsammans med eleverna (s k processdrama med lärare i roll). Dramaarbetet kan leda till en teaterproduktion, men det är alls inte nödvändigt.

Nedan är exempel på dramaövningar och lekar som vi gjorde i anslutning till den första boken med åk 5 i Sörlidens skola, Haffsta skola, Ramsele skola samt Särskolan i Kramfors.

Vindskydd och Torak, lek tre och tre

Två personer bildar ett vindskydd genom att stå mittemot varandra och hålla i varandras händer med höjda armar. En tredje person står mellan dem och är Torak. Ledaren säger t ex ”vindskydd” och då byter alla vindskydd plats, eller ”Torak” och alla Torak byter plats. Vid ”fara” sätter man handen i golvet, rollerna upplöses och alla söker nya kompisar att bilda ”Vindskydd och Torak” med. Det spelar ingen roll vilken funktion man haft innan, bara man snabbt blir tre och tre igen. Vid ”Fågelsång” lutar man sig mot varandra tre och tre och

slappnar av. Efter ett tag kan ledaren gå in i leken genom att säga ”Torak ” och själv springa in i ett vindskydd. En annan person blir nu utan vindskydd och blir ny ledare.

Gestalta föremål med sina kroppar

I grupper om 4–5 personer ska eleverna så snabbt som möjligt gestalta ett ord ur Vargbröder. Om ledaren ropar ”Träd” ska de tillsammans se ut som ett träd. Kanske ställer de sig tätt med ryggarna mot varandra som en stam och bildar trädkrona med armar och händer. Det är ingen tävling om vem som är snabbast eller ”bäst”. Det viktiga är att eleverna samarbetar och kommer fram till egna lösningar. Ord som vi gestaltade var t ex grotta, eldstad, koger med pilar osv. Vissa svåra ord krävde mycket funderande. Hur ser en koksäck eller en amulett ut egentligen? Mot slutet fick eleverna titta på varandra och se att man kan gestalta samma ord på många olika sätt.

Leda en blundande genom storskogen

En elev får en bindel för ögonen och ska ta sig genom rummet/storskogen. En annan elev är vägvisare. Övriga elever står jämnt utplacerade som träd. Vägvisaren går före och leder den som blundar med ett överenskommet ljud t ex smackar som en ekorre och ser till att kamraten inte krockar med något träd. Om den blundande kommer nära ett träd ska trädet ge ifrån sig ett skogsljud. Viktigt är att eleverna som är träd inte gör starka, plötsliga och skrämmande ljud. Den blundande måste våga och kunna lita på sina kamrater. Utmaningen för vägvisaren är att lotsa den blundande lika säkert som Ulv vägledde Torak. Den här övningen bör man bara göra i klasser där man har tillit till varandra och inte riskerar att någon elev utnyttjar situationen för att skrämma den som har bindel.

Miljöbild ur Vargbröder med fryst början och slut

Eleverna är indelade i 2–4 grupper (beroende på klassens storlek) och sitter på varsin stolsrad utmed väggarna. En grupp får en lapp med en miljö ur Vargbröder som de ska befinna sig i. Utan att prata eller planera med varandra ska de inta en fryst pose som om de är på den här platsen. Eleverna fick t ex bygga upp en bild av korpklanens läger som det beskrivs i boken: några kvinnor skalar nötter, barn leker i sanden, två män flår en galt, en flicka släpper glödheta stenar ner i en koksäck osv. Alla elever fick en roll och stod förstenade. På givet tecken började de agera samtidigt. På ”stopp” blev de åter frysta. Sedan fick några i taget hamna i fokus och bli levande, medan övriga tittade på. De kan också få försöka gissa vilken miljö som gestaltas.

Grupparbeten, scener ur Vargbröder

Eleverna delades in i grupper och fick varsin scen ur boken att gestalta enligt samma mönster som ovan, men nu fick de förbereda sig innan.

Grupp 1: Torak och Ulv tas till fånga av Renn, Hord och Oslak.

Grupp 2: I korpklanens läger. Torak har dömts till döden och ska kämpa med Hord.

Grupp 3: Torak har flytt från korpklanens läger och räddas av Renn.

Varje scen redovisades som en kort teater med början och slut som stillbild/staty.

När man själv ska gestalta någonting blir det väldigt tydligt om man förstått eller inte. Hur flår man en galt? Det är lätt att säga, men när det ska omsättas praktiskt i en gestaltning uppstår en mängd frågor som kräver svar.

Ylva Steen, dramapedagog.

Hemkunskap

Provsmaka stenåldersmat – torkade bär, nötter (om ingen är allergisk) och torkat kött. Man kan också göra stenålderskakor av ägg, hasselnötsmjöl och honung. Grädda sedan i het stekpanna över öppen eld. Annars kan man helt enkelt göra eget pinnbröd eller kolbullar.

Om man har möjlighet är det spännande att laga mat i kokgrop:

- Gör upp en eld och lägg i ganska stora stenar som ska bli heta.
- Gräv en grop som ska bli kokgropen!
- Förbered t ex två laxsidor genom att salta, krydda med granskott och färsk timjan och lägg ihop dem. Lägg sedan laxen i blötlagd näver som rullas ihop och tätas med långt gräs. (Har man ingen näver kan tidningspapper fungera – tjockt och blött!)
- Lägg ner de heta stenar från elden i kokgropen och lägg i laxpaketet. Några stenar läggs också ovanpå. Sedan gäller det att vara snabb att lägga på jorden igen och täcka ordentligt för att det inte skulle komma in syre och allt brinna upp!

Laxen är klar efter drygt en timme och något godare har eleverna aldrig smakat!

Idrott och friluftsdagar

Många skolor använde en friluftsdag bland annat till att bygga vindskydd. Hur gjorde Torak? Hur gör vi idag? Vad skyddar bäst mot väder och vind? Man fick också tillfälle att träna på att göra upp eld, hitta ätliga växter och skjuta med pilbåge.

Utedag i Vargbrödernas land

För att få mat och 10 tändstickor fick man i grupper ett uppdrag att med egenhändigt tillverkad pilbåge träffa en måltavla (en tecknad älg). Alla grupper fick själva plocka något att göra upp en lägereld med för att sedan halstra potatis och lök, kryddat med salt och enbär. Kreativa elever gjorde grillgaller av ”torra pinnar”. Köttet blev bränt men smakade gott!

Junsele skola cyklade till ett område med fångstgropar och en stenåldersboplats. Inom området påträffades skörbrända stenar och tydliga exempel på avslag. Eleverna fick se nyupptäckta fångstgropar som skulle registreras. De fick då testa att söka i området efter en grop. En bra uppgift eftersom några hittade en grop som inte var en fångstgrop utan en rotvälta. Det gick då att förklara hur man ser skillnad på dem. Sen fick de se en riktig fångstgrop.

Klanmötet

De gemensamma aktiviteterna som inramade projektet – museibesöket med stenåldersmiljön och klanmötet som avslutade varje läsår – fick stor betydelse för den gemensamma upplevelsen.

Klanmötena hölls vid hällristningarna och forsen i Näsåker, på en plats som man lätt kan föreställa sig var en helig plats och en viktig samlingsplats på stenåldern. Klanmötet inleddes med en ceremoni av allkonstnären Björn-Ola Lind, som invigde platsen med rök och musik, och alla fick ett klanmärke i rödockra i pannan.

Sedan delades eleverna upp i grupper som besökte olika stationer på området. Ett stopp utgjordes av tolkning av hällristningarna och berättelser om livet på stenåldern. Andra stationer var bildskapande (se ovan), tillverkning av forntida fiskestickor, redovisning av klassens jobb, tillverkning av brummare och förstås en lunchrast med matsäck. Sången ”Jag såg en räva, en varg, en hare” ramade in klanmötet som avslutades med ett farväl till platsen.

På väg till klanmötet

Björn-Ola Lind guidar vid hällristningarna

Nämforsen

Sibylle Menzel Kühne, projektledare

UTVÄRDERING AV LÄRARE

Så gott som alla elever har varit intresserade, boken lockar till läsning. Den spännande handlingen gör att alla vill lyssna! Eleverna har upptäckt nya ord och vackra ord.

Boken har påverkat läsförståelsen. Klassen har jobbat mycket med lässtrategier och materialet *En läsande klass*. Vargbröder är lätt att leva sig in i och koppla till sina kunskaper, man får inre bilder. Eleverna förstår andra tider och levnadsvillkor, kan jämföra med barns situation på den tiden – t ex fanns det inga tonåringar förr. Vi har också tränat begreppsförståelse, lärt oss nya ord i vår tid och diskuterat genus kopplat till texten.

”Renn reagerade eleverna ganska snabbt på: hon är som en pojke, vilket gav diskussioner om hur pojkar/flickor är/ska vara!” Diskussionerna har fortsatt, genusfrågorna lyftes mer genom projektet än vad som hade blivit annars, fått mer fokus på naturligt sätt. Ämnesintegreringen i SO, historia, musik, bild, drama och svenska har fungerat bra.

Alla klasser har fått en loggbok att fylla i, och under en familjekväll på skolan fick även föräldrarna skriva i den. Till familjekvällen lånade skolan en stenålderslåda från läns museet, eleverna fick visa och berätta när föräldrarna gick runt i grupper till olika stationer. Det blev en bra redovisningsform, eleverna blev experter på ämnet. Föräldrarna var imponerade, och även nyanlända familjer deltog på föräldrakvällen.

Läslusten har ökat, särskilt bland pojkarna. Flera lånade hela bokserien. Det påverkade klasserna positivt att en pedagog kom utifrån (bild, drama, film). Som lärare känner man sig säkrare i att jobba med text/analys/boksamtal.

Det var heller inget problem att arbeta med stenåldern igen, trots att klassen redan gjort det i årskurs tre. Det var snarare en fördel att ha en viss förförståelse, repetera och sedan kunna jämföra med andra tidsepoker – vikingatid och medeltid samt nutid.

Lärarna har även börjat använda fler estetiska och praktiska moment i sin övriga undervisning. Svenskämnet har upplevts som mer varierat tack vare projektet.

Även nyanlända elever fick en ökad kunskap om närområdet, och alla elever fördjupade sin kunskap om kulturarv. Många hade inte besökt läns museet tidigare, och en hel del återvände senare med sina föräldrar.

Arbetsättet fungerade bra även i sarskolan, även om lärarna från början var oroliga för att boken var för svår. Mer tid fick läggas på ordförklaringar, men eleverna tyckte att det var mycket spännande. Man jobbade mer med konkreta frågor kring livet förr och nu, tillverkade egna trummor och studerade vargar!

KULTURRÅDET